

Wijnroks gesignaleerde ‘schoonzoön’-route een centrale rol te gaan vervullen binnen de familiehandel – die zich overigens aanzienlijk diversifieerde door onder andere de handel op Amerika. In de jaren 1620 en 1630 richtte Van Rensselaer zich daarom meer en meer op de West-Indische Compagnie, en de rol die hij de Compagnie toedichtte in de oorlog tegen Spanje. Venema hanteert de hypothese dat zijn koloniale activiteiten mede werden ingegeven door de wens om de ervvijand de voet dwars te zetten in Amerika. Het vestigen van Nederlandse nederzettingkoloniën – waaronder uiteindelijk Rensselaerswijck in 1629 – was daar onderdeel van. Hoewel zo’n *grand design* moeilijk onomstotelijk te bewijzen is maakt Venema’s analyse van *circumstantial evidence* het wel aannemelijk dat tenminste een deel van de WIC-bewindhebbers, van wie Van Rensselaer er één was, verreikende plannen had met Amerika. De handelsfactie, die meer gericht was op kortetermijnwinst en weinig op had met de dure nederzettingspolitiek, overwon echter, en uiteindelijk overleefde alleen Rensselaerswijck – mede dankzij Van Rensselaers doorzettingsvermogen en voortgaande bereidheid tot investeren.

Leverde Frijhoffs studie veel inzicht op met betrekking tot de vroeg-zeventiende-eeuwse omgang met religie en hoe een eenling daarvan gebruik kon maken om sociaal te stijgen, Venema’s studie draagt bij aan de gestaag groeiende literatuur over vroegmoderne Nederlandse kooplieden, in dit geval van de rol die individuele kooplieden speelden in de Nederlandse koloniale expansie. Het beeld daarvan wordt vaak gedomineerd door de grote handelscompagnieën, maar daardoor wordt het zicht op de individuele kooplieden die deel uitmaakten van het bestuur of de koloniale producten verder verhandelden vaak wat vertroebeld. Van Rensselaer wordt verder ingebed in de context van zijn handelsmilieu en netwerk, waardoor ook belangrijke bijfiguren als koopman-admiraal Jacques l’Hermite (1582/3-1624) en Jan van Wely (1569-1616), vooraanstaand Europees juwelier en slachtoffer van een spectaculaire roofmoord, ten tonele worden gevoerd. Venema verschaft zo een waardevol aanvullend perspectief op een generatie die een sleutelrol vervulde in het brandpunt van de wereldhandel dat Amsterdam toen was.

Henk Looijesteijn

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis

L.J. Van Damme & M.G.M. Smits (red.), *Voor de ontwikkeling van de derde wereld. Politici en ambtenaren over de Nederlandse ontwikkelingsamenwerking, 1949-1989* (Amsterdam: Boom, 2009) 369 p. ISBN 978 90 8506 764 1.

Voor de ontwikkeling van de derde wereld is een bijzonder boek, in meerdere opzichten. In eerste instantie vooral om de opzet. Deze publicatie, in opdracht van de Nederlandse minister voor Ontwikkelingssamenwerking, is verschenen naast een aantal andere bundelingen van brondocumenten met betrekking tot de geschiedenis van het Nederlandse ontwikkelingsbeleid tussen 1945 en 1989. Na de politieke en ambtelijke kerndocumenten, bundelt dit boek de interviews met zestien voormalige ‘kopstukken’ van het ontwikkelingsbeleid. In de woorden van opdrachtgever minister Bert Koenders was dat een noodzakelijke demarche omdat ‘geschiedschrijving meer is dan de optelsom van documenten’, maar ook ‘mensenwerk’ waarin de ‘emotie en beroering van het beleid’ een belangrijke rol spelen (p. 7). Het boek belooft ons de inzage in de

‘emotie en beroering’ van de ministers Udink, Pronk en Schoo, directeurs-generaal Van Gorkom, Van Schaik, Jonkman, Peters, Van Dam en Van Gennip, beleidsambtenaren Van Eldik, Van Maare en Petit, ambassadeur Erath en directeur voor de medefinanciering Bos. Daarnaast worden ook de ‘pioniers’ van het ontwikkelingsbeleid Patijn en Posthumus, die sterk betrokken waren bij de normalisering van de relaties met Indonesië, aan het woord gelaten.

Dergelijke aanpak is bijzonder, zeker voor de lage landen. In België bestaat geen vergelijkbaar initiatief. Toch doet de uitwerking niet helemaal wat ze belooft. In de inleiding kondigen de auteurs aan dat de interviews die werden afgenomen tussen 2000 en 2008, werkten met een gestandaardiseerde vragenlijst zodat de lezer ‘verschillende visies – vanuit verschillende institutionele rollen – op dezelfde episode/processen krijgen’. Meer dan van de ‘gestandaardiseerde vragenlijsten’ profiteert de kwaliteit van de bijdragen vooral van de openheid van de geïnterviewden. De meest interessante, ‘emotionele’ informatie komt boven wanneer de interviewer durft af te wijken. Pas dan krijgen we een beeld van de achterkant van het beleid, over de persoonlijke rivaliteiten en ook vriendschappen die het beleid vorm geven, over hoe beleidsmakers zich aanpassen aan de politieke en maatschappelijke realiteit rondom. Pas dan vormen de interviews ook een krachtig pleidooi voor een (her)ontdekken van de rol van het individu in de beleidsvorming. Natuurlijk is ontwikkelingsbeleid, net als alle beleid, mensenwerk en dus gevormd en vervormd door de (on)hebbelikheden van diezelfde mensen. Dat mensenwerk ontvouwt zich echter niet in een vacuüm, maar wordt geconditioneerd door maatschappelijke structuren. Net zoals voor het Belgische, lijkt voor het Nederlandse ontwikkelingsbeleid te gelden dat zeker in de eerste decennia van de ontwikkelingssamenwerking de rol van individuen ‘structureel’ was, juist omdat de structuren ontbraken. Het was een braakliggend beleidsterrein waarvoor weinig maatschappelijk draagvlak bestond. Dit maakte de bewegingsvrijheid van individuen zeer groot. In de loop der jaren verkleint die bewegingsvrijheid door de vermaatschappelijking van de ontwikkelingssamenwerking waarbij steeds meer mensen steeds nauwer bij dat beleid betrokken raken. De redacteurs van de bundel geven in een inleidend hoofdstuk wel een zeer bondige en algemene kijk op die structurele dimensie waarop niets valt af te dingen. Niettemin zou hun lans voor ‘emotie en beroering’ iets luider breken, wanneer ze die realiteit explicieter zouden hebben uitgewerkt. Dat had gekund in een nabouwschouwing of afsluitende conclusie.

Voorgaande reflecties maken duidelijk dat het hier om een zeer ‘politiek’ boek gaat, waarbij de focus bijna uitsluitend op de elitaire cenakels van (top)politici, hoge ambtenaren en diplomaten is gericht. Minstens zo belangrijk in de vormgeving van het ontwikkelingsbeleid zijn de maatschappelijke actoren, die tegelijkertijd als oorzaak en gevolg van de ‘vermaatschappelijking’ van ontwikkelingssamenwerking sinds de jaren 1970 kunnen worden geïdentificeerd. Het boek zegt weinig tot niets over de rol van academici, de media, sociale bewegingen, ngo’s (of ‘medefinancieringsorganisaties’ in de Nederlandse context). De afwezigheid van dat ‘niet-gouvernementele’ niveau moet niet gelezen worden als een kritiek. Het is een duidelijke en legitieme keuze van de redactie, maar ze heeft natuurlijk wel implicaties voor de gebruikswaarde van het boek. Die gebruikswaarde is er zeker voor studenten en onderzoekers van ontwikkelingsbeleid en ontwikkelingssamenwerking. Door het kritische en uitgebreide notenapparaat, de biografische gegevens van de geïnterviewden en het uitvoerig register vormt het boek een zeer nuttige informatiebron. Van de waarde voor ‘wie serieus wil

nadenken en zich een mening vormen over ontwikkelingssamenwerking' (pp. 7-8) ben ik echter minder overtuigd. Daarvoor is het werk te vrijblijvend en biedt het te weinig analyse. De redacteurs verbinden geen conclusies aan de rijkdom van gegevens. Ook dat is een keuze, maar met grote implicaties. Deze uitgave is dus ook bijzonder in de zin dat zeer scherpe keuzes worden gemaakt. Vaak valt dat toe te juichen, maar kiezen is ook verliezen. In de bundel van Van Damme en Smits is de balans misschien iets te ver doorgeslagen naar de verliezende kant.

Jan Van de Poel
 Vakgroep Geschiedenis
 Vrije Universiteit Brussel

Opstand. Revolutionair Maandblad. 1926-1928. Redactie Anton Constandse (Utrecht: Kelderuitgeverij, 2011) 258 p. ISBN 978 90 79395 10 1.

De jaren twintig van de vorige eeuw vormde een bloeiperiode van het anarchisme in Nederland. De Russische Revolutie en andere opstanden aan het einde van de Eerste Wereldoorlog hadden ook hier revolutionaire verwachtingen gewekt. Er was sprake van een groeiend aantal stakingen en als gevolg van de afkeer van de oorlog nam ook het aantal dienstweigeraars toe en bloeiden antimilitaristische organisaties op.

Een generatie jongeren die in deze periode opgroeide was opstandig, radicaal en vervuld van maatschappelijke idealen. Sommigen van de geheelonthoudersjongeren kwamen ten opzichte van het anarchisme sympathiek te staan en organiseerden zich eind 1923 in de Mokergroep, rond het blad *De Moker*. Andere jongeren oorspronkelijk actief in afdelingen van de Sociaal-Anarchistische Jongeren Organisatie (SAJO) ondersteunden het blad *Alarm*.

Kenmerkend voor deze anarchistische jongeren was het bestrijden van het 'bonzendom' binnen politieke organisaties en vakbonden. De genoemde bladen zorgden voor cohesie en continuïteit van het anarchisme. Het netwerk rond *Alarm* ging in 1926 op in *Opstand. Revolutionair Maandblad*. Dit compromisloze blad kenmerkte zich door een fel kritisch antimilitarisme, antiklerikalisme en antikapitalisme. Een groep radicale Amsterdamse bouwvakkers stelde zich garant voor de afname van duizend exemplaren voor de colportage. Van *Opstand* verscheen onlangs bij Kelderuitgeverij een facsimile van alle gepubliceerde nummers voorzien van een inleiding door Hans Ramaer.

In het aantrekkelijk vormgegeven *Opstand* bekritiseerden jonge anarchisten onder aanvoering van enig redacteur Anton Constandse, de oude generatie libertaire socialist. De titelpagina kende meestal een opvallende politieke prent, vaak een hout- of lino-snede van Frans Masereel of Albert Daenens. Twee Belgische kunstenaars met een herkenbare beeldtaal. Maar ook kunstenaars van eigen bodem, zoals Jan Ponstijn en Jos Verkuil, leverden bijdragen. Verder treffen we afbeeldingen aan van de Duitse links-radicalen kunstenaars Käthe Kollwitz en Georg Grosz, maar ook een antigodsdienstige prent van de sociaal-democraat Albert Hahn!

Opstand was in sterke mate beïnvloed door het Berlijnse libertaire tijdschrift *Die Aktion*. Er waren overeenkomsten op het gebied van vormgeving, maar ook inhoudelijk: korte politieke artikelen en daarnaast aandacht voor kunst en literatuur. Mede onder invloed van het Duitse voorbeeld koos *Opstand* voor een combinatie van proleta-